

Rasprave

ZAKON, SAVJEST I MILOST U NAUČAVANJU SV. PAVLA (II)*

Ermenegildo Manicardi, Bologna

3. ZAKON, SAVJEST I MILOST

Nakon analize Pavlovih tekstova, u kojima se pojavljuje terminologija *syneidesisa*, pokušat ćemo izložiti jedno još sustavnije razmišljanje o ovoj temi.

1) Zakon upisan u srcu

Prvo pitanje odnosi se na narav zakona upisanog u srcu, o kojem govori Rim 2,14-15. Zanimljivo je krenuti od Origenova razmišljanja u najstarijem komentaru Poslanice Rimljanima, koji je do nas došao.⁸¹

"Kada se govori o poganima koji i bez zakona čine ono što taj zakon propisuje, zacijelo se ne misli na subote, mladake ili žrtve propisane po zakonu. Nije, naime, to taj zakon upisan u srcima pogana, nego su to zapovijedi koje oni mogu spoznati po naravi, kao npr. ne ubij, ne učini preljub, ne ukradi, ne reci lažno svjedočanstvo, poštuju oca i majku te ostale zapovijedi slične ovima. Možda se u srcima nalazi upisano i to da je Bog jedini stvoritelj sviju. Ipak, meni se čini da se odredbe, za koje je rečeno da su upisane u srcu, slažu sa zakonima evanđelja, gdje su svi propisi svedeni na naravnu pravdu. Ustvari, što može biti toliko blizu naravnim osjećajima koliko činjenica da ono što ljudi ne žele da bude njima učinjeno i oni to ne čine

---

* Prvi dio objavljen je u *Crkvi u svijetu* br. 1/1993, str. 16-31.

⁸¹ Premda se radi o latinskom prijevodu Rufina. Usp. Origen, *Commento alla lettera ai Romani*, Introduzione, traduzione e note a cura di F. Cocchini, Marietti, Genova, sv. I. (1985) i sv. II. (1986).

drugima? Uistinu, naravni zakon se može slagati s Mojsijevim zakonom po duhu, a ne po slovu."⁸²

Origen dobro zapaža poteškoću vezanu uz neko naivno shvaćanje odnosa između naravnog i Mojsijeva zakona. On pokušava tu poteškoću prevladati uz pomoć svojeg temeljnog hermeneutičkog načela, tj. ukazujući na uzdignuće Mojsijeva zakona do "duhovnih" sadržaja evanđelja. Ako izuzmemo nesumnjivo nategnute, površinske interpretacije,⁸³ treba reći da Origen ipak uočava samu srž Pavlove misli. Ustvari, Pavla i ne zanima određivanje konkretnih sadržaja zakona prisutnog u srcu pogana; da bi se uzdrimalo odveć sigurno pouzdanje u spasenjsku snagu Mojsijeva zakona, dovoljno je istaknuti da su samo neki sadržaji toga zakona dosegnuti drugim putem. Pavlovo razmišljanje ne smatra bitnim precizno određenje sadržajnog osnosa između Tore i čovjekove savjesti.⁸⁴ Ova neodređenost ukazuje na postojanje stvarne poteškoće, te navodi na to da se na ovoj razini vodi računa i o savjesti, bez obzira na sadržaje i vrijednosti koje zakon propisuje. Na ovoj razini dolazi do potreba za dijalogom, koji nije moguće zanemariti, kako bi se identificiralo sadržaj zakona upisanog u srcu sviju ljudi. Problem je odlučujući i složen. Svaka će generacija uvijek nanovo imati zadatak da ponovo predloži, premisli, produbi razmišljanje o ovom problemu.⁸⁵

2) Relativiziranje Mojsijeva zakona

I danas se još uvijek raspravlja kako je Pavao gledao na funkcioniranje Mojsijeva zakona.⁸⁶

Temeljna datost, koju Pavao želi potvrditi i zadržati, je apsolutna usredotočenost na Krista, na putu spasenja. Polazeći od ove središnjosti, ispravnije se procjenjuje stvarnost i značenje svakog drugog spasenjskog posredništva. Stoga je i Mojsijevu zakonu kod Pavla pripisana ona vrijednost, koja ovisi o njegovu shvaćanju spasenja u Kristu.

U potvrdu ovoga čini nam se da je najpoučniji tekst Fil 3. Razlikujući tri susljedna stupnja možemo se upoznati s iskustvom koje nam ovaj tekst predočava. U prvome, Pavao živi pozitivno svoj

---

⁸² *Isto*, 1.78

⁸³ Pavao se poziva baš na onaj zakon kojim se Židovi hvale.

⁸⁴ Vrijedno je truda podsjetiti se da Pavao smatra odlučujućim odnos između sadržaja Tore i moralnog života kršćana. Neka se pogleda izraz Rim 8,4: "da se pravednost zakona (*to dikaioma tou nomou*) ispuni u nama koji ne živimo po tijelu nego po duhu". Termin *dikaioma* je u funkciji cjelinske i otvorene usporedbe Mojsijeva zakona i novog života kršćanina.

⁸⁵ Tradicija (posebno katolička) raspolaže, s obzirom na ovaj problem, različitim važnim shemama. Usp. npr. E. Chiavacci, *Legge naturale*, u: *Nuovo Dizionario di Teologia Morale*, Ed. Paoline, Cinisello Balsamo 1990, str. 634-647.

⁸⁶ Dosta egzegeta je došlo do zaključaka da Pavao nije uspio razraditi jedinstveno gledanje na ovu problematiku.

odnos s Torom. Opisujući stvarnost i osobno shvaćanje svoga vremena, on tvrdi da je tada bio "besprijekoran, što se tiče zakonske pravednosti" (r. 6). Drugi je trenutak označen naglim raskidom, koji je posljedica susreta s uskrsnim: "Ali, što mi god bijaše dobitak, to poradi Krista smatram gubitkom" (r.7). Treće razdoblje je Pavlov sadašnji kršćanski život; Pavao se odnosi prema Tori na jedan potpuno nov način: "Štoviše, čak sve gubitkom smatram zbog onoga najizvršnijeg, zbog spoznaje Isusa Krista, Gospodina mojega, radi kojega sve izgubih i otpadom smatram: da Krista steknem i u njemu se nađem - ne svojom pravednošću, onom od zakona, nego pravednošću po vjeri u Krista" (r. 8-9).

Da bi istaknuo Kristocentričnost spasenja, Pavao relativizira, pa čak i napušta, svako drugo posredništvo, kolikogod je bila pozitivna njegova uloga u predhodnom razdoblju. Relativno smireni tekst omogućuje dobar uvid u Pavlovo gledište. Polazeći od njega, može se razumjeti također kako i zašto Pavao dolazi na ideju da dramatično poveže zakon i grijeh u trenucima izrazitog sukoba.⁸⁷

3) Spoznavanje zakona

Tekst koji najdorađenije prikazuje Pavlovo spoznavanje zakona je Rim 7.⁸⁸ Polazeći od r. 13, a nakon što je branio dobrotu zakona (r. 7-12), Pavao se sučeljava s pitanjem, kako se može dogoditi da zakon, premda dobar, dovodi čovjeka do smrti.

U recima 14-20, Pavao razmišlja o napetosti između stadija *nakana* i dimenzije *prakse*. Ono što činim je baš "ono što ne bih htio" (r. 15 i r. 20), "ono što mrzim" (r. 15), "zlo koje ne bih htio", (r.19). Naprotiv, ne uspijevam učiniti "dobro koje bih htio" (r. 19). Iskustvo ove podjele dovodi do dvije važne konstatacije: a) u čovjeku je nazočna jedna spoznaja zakona i njegove dobrote ("slažem se sa zakonom, priznajem da je dobar": r. 16); b) međutim, ova spoznaja dobra nije u stanju zaustaviti grijeh ("he oikusa en emoi hamartia"; usp. r. 17 i nadasve r. 20), koji naposljetku odlučno uvjetuje ljudsko djelovanje. U čovjeku djeluje nešto što je veće od njega i što ga podjarmljuje: spoznaja dobra i zakona ne uspijeva postati djelotvornom u praksi, jer grijeh uzima svoje "uporište" (aforme) u životnoj situaciji čovjeka "prodanog pod grijeh" ("pepramenos hypo ten hamartian": r. 14).

U recima 21-23, nakon što je još jednom ustvrdio neugodnu spoznaju da baš kada hoće činiti dobro "spoznaje da mu se nameće zlo" (r. 21), Pavao razlikuje dvije razine. "Po unutrašnjem čovjeku s

---

⁸⁷ Najtvrdi tekstovi su Rim 7, 23 i 1 Kor 15,56.

⁸⁸ Na čovjekovo shvaćanje zakona ukazuje se uopćeno već u govoru o *syneidesisu* i o prosuđivanjima, spomenutim u Rim 2,15b. Govori se o zakonu upisanom u srcu (usp. r. 15a); taj zakon se nalazi u nesumnjivom, premda ne izričito preciziranom odnosu s Torom (usp. r. 14).

užitkom se slažem ("synedomai") sa zakonom Božjim, ali opažam u svojim udovima drugi zakon, koji vojuje protiv zakona uma moga ("ho nomos tou noos mou") i zarobljuje me zakonom grijeha, koji je u mojim udovima" (r. 22-23). Izrazi, koji označavaju dvije razine jasni su: s jedne strane imamo unutrašnjeg čovjeka ("ho eso anthropos"),⁸⁹ um ("ho nous"),⁹⁰ i druge "udove" ("ta mele").⁹¹ "Zakon Božji" je na prvoj od dvije spomenute razine, tj. na onoj na kojoj je čovjek još uvijek u stanju da se, na određeni način, otme snazi grijeha.⁹²

O kojem zakonu namjerava govoriti ovaj tekst? Po našem mišljenju, *ja* koje govori u recima 7-25 je *ja* Pavla, sada već kršćanina, koji kao vjernik tumači svoj prošli život,⁹³ videći u njemu izraz situacije u kojoj se, od Adama⁹⁴ na ovamo, nalazi svaki čovjek udaljen od Krista. Ako ovako tumačimo značenje riječi *ja* u Rim 7, tada je zakon, o kojem se tu govori, onaj koji je nazočan i u "umu" čovjekovu i to već snagom same njegove ljudske stvarnosti.⁹⁵ Kršćansko iskustvo jasno obznanjuje da u konkretnom životu čovjek, premda svojim umom spoznaje zakon, nije u stanju doseći pozitivni ishod svog vlastitog djelovanja, jer mu u njemu nazočni grijeh ne dopušta ostvarenje spoznatog zakona.⁹⁶

Otkriće situacije u kojoj vlada grijeh i koju kao takvu očituje upravo izričita spoznaja zakona, osnažuje shvaćanje Kristove djelatnosti u postizanju spasenja. "Jadan li sam ja čovjek! Tko će me istrgnuti iz ovog tijela smrtonosnog? Hvala Bogu po Isusu Kristu Gospodinu" (Rim 7,24b-25). Strašno stanje kao da ne ostavlja čovjeku mogućnost izbavljenja.⁹⁷ Želja za dobrom koje čovjek zapaža pri svakom suočenju s vlastitim djelovanjem, može prevladati uvjeto-

---

⁸⁹ Riječ je o izrazu ukorijenjenom u pučku filozofiju, koji treba dobro razlikovati od ideje "duhovnog čovjeka" ili "novog čovjeka", koji označavaju čovjeka ukoliko je uvršten u kršćansku ekonomiju spasenja

⁹⁰ U Rim 7 pojavljuje se termin *syneidesis*. Izgleda da se na toj istoj razini nalazi i htijenje (to thelein).

⁹¹ Već je i prije Pavao uveo ideju *tijelo*. Usp. predikat *sarkinos* (već u r. 14), a posebice način na koji je uklonjeno *ja* u r. 18: (*en emoi toute en te sarki mou*).

⁹² Dvostruka razina je potvrđena također i u sažetoj rečenici koja zaključuje poglavlje: "Ja, dakle, umom služim zakonu Božjem, a tijelom zakonu grijeha" (r. 25b).

⁹³ Ne radi se o jednostavnom autobiografskom iznošenju nekog vlastitog iskustva, nego o vjerničkoj interpretaciji, koja ide dalje i od psihološkog iskustva. Veoma uspješno o tome razglaba P. Althaus, *La lettera ai Romani*, Paideia, Brescia 1970, str. 138-139.

⁹⁴ Brojna su konkretna pozivanja na izvještaj o padu prvog čovjeka (Post 3); neka se pogleda posebice Rim 7,9-11.

⁹⁵ Stoga bi tekst o zakonu u *umu* trebalo promišljati poglavito u odnosu na tvrdnju o zakonu upisanom čak i u srcu pogana (usp. Rim 2,14-15).

⁹⁶ Moglo bi se postaviti pitanje, ne aludira li izraz "zakon Božji" (r. 22), ponovljen i u r. 25b, na povezanost zakona, koji čovjek otkriva u svojem umu, s Torom Izraela.

⁹⁷ O tome vrlo snažno piše H. Schiler, *La Lettera ai Romani*, Paideia, Brescia 1982, str. 389 sl.: "Povijesni čovjek je uvijek u suprotnosti sa čovjekom stvorenjem."

vanost grijehom, te postići svoje ostvarenje u konkretnim činima samo i jedino snagom Božjeg dara u Kristu.

4) Ispunjenje "pravednosti zakona"

Ispunjenje "pravednosti zakona" ne postiže se procesom interiorizacije Mojsijeva zakona u savjesti, nego obnovom cijelog čovjeka po daru Duha Svetoga, koji je stečen Kristovim otkupljenjem. Najvažniji tekst na tu temu je Rim 8,3-4: "Uistinu što je bilo nemoguće zakonu, jer je zbog tijela onemoćao, Bog je učinio: poslavši Sina svoga u obličju grješnog tijela i gledom na grijeh, osudi grijeh u tijelu, da se pravednost zakona ispuni u nama, koji ne živimo po tijelu nego po Duhu." Kao što se vidi, ispunjenje zakona shvaćenog kao prevladavanje same Tore,⁹⁸ nije povezano s posebnim djelovanjem savjesti, nego s jednom spasenjskom stvarnošću, koja zahvaća cjelokupnu čovjekovu stvarnost. Radi se o nazočnosti Božjeg Duha u srcu ljudi, o ispunjenju proročkog navještaja Jeremije (31,31-34) i Ezekielia (36,26-28).

5) Savjest i Duh Sveti

Tekstovi koji se tiču odnosa *syneidesisa* i Duha Svetoga mogu biti obuhvaćeni jednostavnom shemom od tri točke.

Prva točka je bitna i najsigurnija. Prema Pavlu, samo prisutnost Duha Svetoga pruža čovjeku mogućnost da živi ono što propisuje zakon. Kako kaže Rim 7,14, zakon je "duhovan", dok je čovjek "tjelesan".⁹⁹ Ovakva situacija čini nemogućim da se, bez Krista, ono što *syneidesis* zapaza putem uma konkretizira u određenim djelovanjima. Tek kada je čovjek snagom Kristova dara postao "duhovan", tada postaje moguć i stvaran pozitivni susret između zakona i savjesti. O toj temi se može pogledati vrlo snažni tekst Rim 8,5: "Da, oni koji žive po tijelu, teže za onim što je tjelesno; a koji po Duhu, za onim što je Duhovno."¹⁰⁰

Drugu točku objavljuje zakletva u Rim 9,1. Pečat Duha Svetog, koji je djelatan u čovjeku kršćaninu, pruža garancije da je svjedočenje savjesti utemeljeno na sigurnoj objektivnosti prosudbe.

---

⁹⁸ Već smo upozorili da je izraz *ta dikaioma tou nomou* (Rim 8,4) formuliran tako da bi se izbjeglo jedno čisto zakonsko razumijevanje ispunjenja Tore. Ono što snagom Duha Svetoga nalazi svoje ispunjenje predstavlja najdublji smisao zakona (*to dikaioma*): on je ispunjen na razini novog života, koja je uistinu puno šira od jednostavnog obdržavanja Tore.

⁹⁹ Usp. Rim 7, 14.

¹⁰⁰ BC ne prevodi posve sretno: "Oni koji žive po tijelu, misle na stvari tijela; oni međutim koji žive po Duhu, na stvari Duha". Čini mi se da treba spasiti smisao glagola "biti" (izričito navedenog) i shvatiti izraz u smislu biti tjelesan ili biti duhovan, što sve upućuje na Božji dar i predhodi svakom moralnom mehanizmu.

Treća točka je najspornija. Činjenicu, da također pogani mogu izvršiti ono što propisuje zakon (usp. Rim 2,14-15), treba najvjerojatnije pripisati općenitosti utjecaja Duha Svetoga na ljudsku situaciju. U tom smo smislu protumačili tvrdnje o obrezanju Židova "en to *krypto*". Time završava poglavlje (usp. Rim 2,28-29).

6) *Savjest, milost i vjera*

Korisno je promotriti ovo stanje stvari također i sa gledišta pristupa milosti. Čak i onda kada ništa ne predbacuje, *syneidesis* nema snage uvesti nas u prostor milosti. Ustvari, to i je značenje tvrdnje: "Doista, ničega sebi nisam svjestan, no time nisam opravdan" (1 Kor 4,4). Jednostavni glas savjesti još uvijek nije dovoljan da bi čovjek dosegnuo milost. Ovaj prijeko potrebiti pristup milosti može pružiti samo poslušnost vjere. Rim 5,1-2 izjavljuje: "Po njemu, u vjeri, imamo pristup u ovu milost u kojoj stojimo i dičimo se nadom slave Božje". Jedna čisto ljudska stvarnost kao što je *syneidesis*, ne može uspostaviti odnos čovjeka s Kristom. Samo jedan odgovor koji "u vjeri" usmjerava čovjeka prema otkupljenju postignutom "krvlju" Isusa Krista (usp. Rim 3,24-26),¹⁰¹ može tog istog čovjeka dovesti u prostor u kojem se događa Božja ljubav.

7) *Napredak u poimanju kršćanske savjesti u razdoblju nakon Pavla*

Završavamo ukazivanjem na jedan važan vid *razvoja* nakon Pavla.¹⁰² Posebice u Heb i 1 Pt u *syneidesisu* se vidi stvarnost koju je preobrazio kršćanski život darovan sakramentima. Heb 10,22 potiče ljude da se približe Bogu "srdaca škropljenjem očišćenih od zle savjesti i tijela oprana čistom vodom".¹⁰³ 1 Pt 3,21 govori o krštenju da " (ono) nije odlaganje tjelesne nečistoće, nego molitva za dobru savjest upravljena Bogu (koja) i vas sada spasava po uskrsnuću Isusa Krista". Ovi tekstovi međusobno povezuju čovjeka i kršćansko otajstvo čvršće nego li se to zbiva u razmišljanju Apostola. Međutim, ne radi se tu o jednostavnom prevladavanju. Naime, u njima je vrlo uspješno sintetizirana Pavlova intuicija o dubokom suodnosu između *syneidesisa*, ljubavi, Duha Svetoga, opravdanja i milosti.

---

¹⁰¹ Izraz *en to autou haimati* garantira objektivnu dimenziju objave otkupljenja; međutim izraz *dia pisteos* predstavlja sredstvo kojim se može polučiti subjektivno otkupljenje.

¹⁰² Usp. R. Schnackenburg, *nav. dj.*

¹⁰³ Upućenost na krštenje je vrlo jasna. U pozadini stoji ideja da je krv Krista "koji po Duhu vječnom samoga sebe bespriječno prinese Bogu" zacijelo u stanju "očistiti savjest našu od mrtvih djela, na službu Bogu živome" (Heb 9,4).

4. SAVJEST I EVANGELIZACIJA U PAVLOVOJ PERSPEKTIVI

Da li je moguće pronaći u Pavlovim poslanicama neke podatke, korisne za produbljenje odnosa između savjesti i evangelizacije?¹⁰⁴

1) *Navještaj i savjest*

Prvi vid odnosa navještaja i savjesti odnosi se na *autonomiju navještaja* u odnosu na moralnu razinu, koju savjest opaža. Savjest ne daje opravdanje i nije u stanju udjelotvoriti spasenje (1 Kor 4, 4). Opravdanje i spasenje je saopćeno čovjeku na liniji navještaja vjere. Prema tome, evangelizacija ne može biti uvjetovana kulturnim epohama koje obilježavaju savjest. U načelu ne postoje razdoblja u kojima bi neko eventualno duboko sazrijevanje ljudske savjesti učinilo nevažnim navještanje evanđelja. I obratno, ne postoje situacije koje bi sa stajališta općeg morala bile tako konfuzne i niske da bi evangelizacija, shvaćena kao snažan navještaj evanđelja, postala tek nešto sporedno ili čak beskorisno.

Druga dimenzija odnosa između *syneidesisa* i evangelizacije odnosi se na savjest navjestitelja. U onim točkama gdje svjedočenje postaje osjetljiva stvar (usp. Rim 9,1 i 2 Kor 1,12), konstatiramo da Apostol garantira određenu nauku snagom svjedočenja vlastite savjesti.¹⁰⁵ Također i u slučajevima kada se navještanje odnosi na vjeru u njenim najobjektivnijim elementima, osobni angažman subjekta je uvijek nazočan kao bitna dimenzija evangelizacije. Savjest je uključena uvijek, a ne samo u slučajevima u kojima navjestitelj iznosi stajalište koje je osobno oblikovao.

Treća dimenzija odnosa između navještaja i *syneidesisa* odnosi se na *savjest slušatelja*. Pavao smatra evangelizaciju kao poziv koji je u prisutnosti Božjoj upućen savjesti svih ljudi (2 Kor 4,11). U *syneidesisu* slušatelja može se na primjereni način dogoditi, prepoznavanje autentičnosti samog Apostola, što nesumnjivo predstavlja daljnji korak, koji olakšava pristup onome što propovijedanje predlaže vjeri (2 Kor 5,11).

2) *Savjest i spoznaja*

Ne postoji samo odnos između događaja navještanja i savjesti, nego i jedan odlučujući odnos između *syneidesisa* i spoznaje, koji je *objekt navještanja*. Da bi mogla funkcionirati u punoj slobodi i

---

¹⁰⁴ Očito na ovoj razini izvjestitelj ima veću slobodu izbora, nego je to bio slučaj u predhodnim dijelovima izlaganja.

¹⁰⁵ U izuzetnim slučajevima, Apostol se poziva čak i na djelatni utjecaj Duha Svetoga na samu savjest (Rim 9, 1).

kršćanskoj sigurnosti,¹⁰⁶ savjest očituje potrebu za autentičnom spoznajom.

Sveza savjesti i spoznaje izražava se na dvije razine. Prije svega imamo razinu *prvog navještanja evanđelja*. Na njoj čovjek susreće jedno neočekivano razumijevanje vlastitog života, te uviđa potpuno nove perspektive za svoje odluke i svoje djelovanje.

Druga razina, složenija, ali ništa manje potrebna, jest ona na kojoj se događa trajna i postupna *formacija savjesti* vjernika kroz spoznaju. Ta razina se nazire posebice u tekstovima 1 Kor 8-10 i Rim 14. Pavlova svijest o postojanju nejakih savjesti u kršćanskoj zajednici može biti važan momenat također i za interpretaciju današnje evangelizacije. Današnji život Crkve je veoma često suočen sa začudo velikim brojem "djelomičnih pripadništva". Problem se ne mijenja mnogo poradi činjenice da slučajevi koje Apostol susreće u Korintu nastaju u jednoj rigorističkoj klimi, dok su današnje naše situacije označene slobodarstvom i laksizmom. Svijest o nazočnosti vjernika koji nisu u potpunosti dosegli slobodu jedne zrele kršćanske savjesti, može i mora potaknuti takvo navještanje koje je u stanju djelotvornije uprisutniti u umovima sadržaje evanđelja. Uz nužni obzir prema nejakima, prijeko je potreban angažman spoznaje Krista usmjerene prema punini, koja čini da savjest funkcionira proporcionalno i primjereno kršćanskoj objektivnosti. Naime, problem nije jednostavno u tome da se tek količinski poveća spoznaju moralnih zakona.¹⁰⁷ Ono što se sve snažnije nameće jest potreba da "pred savješću svoju ljudi" zablista pashalno središte kršćanskog navještanja. Savjesti obogaćene takvom spoznajom mogle bi biti uvjerljive prvine *nove* evangelizacije.

3) Savjest i ljubav

Unutar autentične Pavlove perspektive, govor o odnosu između savjesti i spoznaje utječe na govor o odnosu između savjesti i ljubavi. Nakon što je ustvrđena važnost spoznaje u procesu sazrijevanja savjesti, potrebno je vratiti se karakterističnom Pavlovom aksiomu: "Spoznaja je u opasnosti da nadima, a ljubav zacijelo izgrađuje".¹⁰⁸

Ono što čini da čovjek raste nije samo djelovanje u skladu s uvjerenjem vlastite *syneidesis*, nego *življenje u dimenziji ljubavi*, čak i pod cijenu da ponekad treba prevladati konkretnu prosudbu vlastite savjesti. Snažni kršćanin, koji glede nekog brata, djeluje na *skandalozan način*, ustvari isključuje sam sebe iz prostora na kojem

---

¹⁰⁶ Usp. *eleutheria* u 1 Kor 10,29 i *exousia* u 1 Kor 8,9.

¹⁰⁷ Očita je neprikladnost nastojanja da se umnožavanjem zakona daje odgovor na pitanje djelomičnog pripadništva.

¹⁰⁸ Usp. 1 Kor 8,1b: *he gnosis physioi he de agape oikodomei*. U prijevodu naglašavamo vrijednost konativnog prezenta *physioi* te potcrtavamo, ostajući na istoj liniji, suprotnost izraženu veznikom *de*.

djeluje ljubav Božja. On se ne može pozivati na svjesnost vlastite savjesti. Nanoseći štetu bratu, za kojeg je Krist umro, on razara Kristov dar i griješi direktno protiv Njega (usp. 1 Kor 8,11-12). Ispravnost procjene njegove savjesti, kolikogod bila veća od one tolikih drugih, neće ga moći zadržati unutar kršćanske stvarnosti. Posljedica je očita: jedan navještaj, koji želi učinkovito dohvatiti savjesti, mora sadržavati stvarnost Božje ljubavi u Kristu, te je neumorno naviještati kao odlučujuću dimenziju kršćanskog djelovanja.

Rečeno još točnije, Pavlova etika ima svoj najvažniji izvor u *Božjoj ljubavi uprisutnjenom u srcu opravdanih darom Duha Svetoga* (Rim 5, 5). Moralni angažman kršćana znači "živjeti po Duhu" (Rim 8,4). Stoga ne treba primjenivati odgoj *syneidesisa* na jedan čisto intelektualni način. Naime, da bi funkcioniranje savjesti bilo savršeno, potrebno je da uz nastojanje oko obnove *uma*, u čovječjem srcu bude prisutan i Duh Sveti.¹⁰⁹ Temeljni odnos između evangelizacije i savjesti uspostavlja se tek tada kad navještaj, dok budi vjeru - donosi dar Duha! Temeljni doprinos evangelizacije formiranju savjesti tvori činjenica da je evangelizacija u stanju pokrenuti prisutnost Duha Svetoga za ljude.

5. ZAVRŠNI PREGLED: PAVLOVA IDEJA SYNEIDESISA

1) Uočavanje i prihvaćanje činjenice savjesti

Pavao preuzima pojam *syneidesisa* iz helenističkog kulturnog prostora. On vjerojatno poznaje ovaj termin otprije. Ipak, Apostol je tek u raspravama o posebnim temama, kao što je ona glede idolopoklonstva u Korintu, doživio odlučujući poticaj da razmišlja o kategoriji savjesti i da je uvrsti u svoj riječnik. Međutim, ideja *syneidesisa* u Pavlovoj antropologiji nikada nema odlučujuću ili središnju ulogu. Globalni okvir je i dalje određen tradicionalnim biblijskim izrazom,¹¹⁰ te nova kategorija zapravo omogućuje da se bolje naglasi upotrebu drugih pojmova koji opisuju čovjekovu stvarnost.¹¹¹

---

¹⁰⁹ Na taj način se potvrđuje opravdanost analize koju smo predložili glede izraza "savjest u Duhu Svetome" (Rim 9,1).

¹¹⁰ Usp. prije svega upotrebu termina *srce*. "Pavao ostaje općenito vjeran ovom biblijskom jeziku; nerazumno srce ljudsko je pomračeno (Rim 1,21), u vlasti strasti (1,24). Bog je onaj koji istražuje srca (8,24). Bog treba učvršćivati srca da budu besprijekorna (1 Sol 3,13); on će jednoga dana otkriti misli srca (1 Kor 4,5)." : R. Schnackenburg, nav. dj., str. 65-66.

¹¹¹ Osim "srca", usp. "um", "duh", "tijelo", "duša" itd.

2) *Syneidesis* kao sudište

Pavao ne promatra *syneidesis* kao božansku iskru u čovjeku. To treba snažno naglasiti. Apostol ne smatra da je savjest izvor moralnih vrijednosti a niti aktivni princip, koji nas potiče na dobro. Radi se samo o jednom unutrašnjem neukrotivom sudištu, koje prati čovjekovu spoznaju s obzirom na njegova djelovanja.

Sudbeno funkcioniranje *syneidesisa* pretpostavlja spoznaju vrijednosti, koja je uvijek vezana uz kulturu određene osobe. Čak i kršćaninu njegove moralne informacije ne dolaze samo od vjere, nego i od mentaliteta sredine u kojoj se kreće. Da bi vjera i kršćanski odgoj osobnosti bile učinkovite na razini *syneidesisa* u užem smislu, moraju biti sposobni utjecati na čovjeka na razini kulture.

3) Funkcija *uma*

Da bi vjera sa svojim vrijednostima mogla uistinu odrediti moralnu odluku, ona mora doprijeti do čovjekova *uma* (*ho nous*). Radi toga moralna preporuka Poslanice Rimljanima glasi: "Ne suobličujte se ovome svijetu, nego obnovite svoju pamet" (Rim 12,2).

Ponašanje prema prosudbi vlastite savjesti pretpostavlja se uvijek kao nužna datost; to vrijedi čak i za slučaj u kojem je *syneidesis* nejaka (1 Kor 9,7b). Međutim, kod Pavla ne nalazimo nikada jednostavno poziv na ponašanje "u skladu sa savješću".¹¹²

Također i Rim 13,5 ne predstavlja iznimku od ovog pravila.¹¹³ Kada Apostol nastoji oko produbljenja moralnog života, njegovi poticaji su okrenuti razini *uma*. Samo u umu je moguć zahvat koji usavršava savjest.

Vraćajući se još jednom na tekst Rim 12,2, zanimljivo je primjetiti da se ovdje baš umu pripisuje (*ho nous*) sposobnost ne samo distanciranja od ovog svijeta, nego i "razabiranje što je volja Božja, što je dobro, Bogu milo, savršeno". U tom smislu bi se moglo reći, upotrebljavajući jedan možda odveć shematski izraz, da "je um taj koji i prije same savjesti čuje Božji glas". Kršćanin raste u vlastitom moralnom životu prije svega angažirajući se na razini *uma*, koji može dovesti *syneidesis* u stanje pune snage, čak i ako je ona eventualno nejaka.¹¹⁴

---

¹¹² Ovdje očito imamo u vidu autentične Pavlove poslanice. Kasnije, kada se bude govorilo o čistoj i dobroj *syneidesis*, moći će se preporučiti ponašanje sukladno takvoj savjesti (npr. prema dobroj savjesti u 1 Tim 1,19). U ovim slučajevima se radi o postpavlovskom razvoju.

¹¹³ Kao što smo u analizi ovog teksta sugerirali, izraz "zbog savjesti" ne upućuje na čisto naravnu datost savjesti, nego se odnosi na posebne informacije koje vjera nudi vjerniku.

¹¹⁴ U potvrdu činjenice da se formiranje savjesti događa na razini "nousa" možemo navesti tvrdnje o izgrađivanju izrečene u kontekstu tematiziranja govora jezicima

4) Princip ljubavi

Prosudba *syneidesisa*, koju je predhodno, na prikladan način, informirao um, ne pruža zadnju i odlučujuću orijentaciju djelovanja. Vrhovni kriterij koji usmjerava ljudsko ponašanje je ljubav (*he agape*). Tekstovi, koji iznose stav dobro odgojene savjesti (jaka savjest) glede nejakih, iziskuju takvo ponašanje koje ne sablažnjava brata (1 Kor 8,9-13) i koje ga izgrađuje (1 Kor 10,23). Onaj koji se oslanja na uvjerenje vlastite savjesti, te se pritom ne obazire na stanje brata, "nije na putu ljubavi" (usp. Rim 14,15a).

Ljubav je etička uputa sadržana u riječima Isusa iz Nazareta (usp. Rim 13,19), koja proizlazi iz cjeline povijesti spasenja (usp. 2 Kor 5,14).¹¹⁵ Već od 1 Sol, Pavao ističe ljubav kao temeljnu stvarnost, koja karakterizira kršćanski život,¹¹⁶ videći u njoj sposobnost koju je Bog darovao vjerniku.¹¹⁷

Premda je Tora nazočna u srcu, te se očituje u čovjekovoj savjesti jednostavno na temelju njegove stvorenosti (Rim 2,14-16; usp. 1,19-20)), temeljna Božja nazočnost u čovjeku je, prema Pavlu, nazočnost zajamčena Božjom ljubavlju, koju je Duh Sveti ulio u srca (Rim 5,5). Sjetimo se još jednom da *samo djelovanje Duha Svetoga može jamčiti pravilno funkcioniranje savjesti* (usp. Rim 9,1).

Za Pavla, savjest predstavlja čvrstu jezgru unutar oživljujuće dinamike ljubavi. Čovjek ne može ne poslušati upute *syneidesisa*. Međutim, ako bi pokušao odijeliti ovu jezgru od dinamike u koju je uronjen i za koju je stvoren, videći u njoj nešto apsolutno, učinio bi od savjesti nešto nepopravljivo sterilno.

5) Spasenje je na Božjem sudu

R. Schnackenburg izjavljuje odlučno: "Sudište savjesti doseže s Pavlom svoju granicu, a zadnji sud je pridržan Bogu."¹¹⁸ Završavamo s ovim zapažanjem, kako bi nesumnjivo veliki Pavlov doprinos

---

(usp. 1 Kor 14,12-19). Govor o jezicima ostavlja "um neplodnim" (usp. r. 14: *akapos*). Stoga Pavao tvrdi: "Ali draže mi je u crkvi reći pet riječi svojom pameću" (*too voi mou*) da i druge poučim (*hina kai allous kateheso*), nego deset tisuća riječi drugim jezicima" (r. 19). Osoba raste samo ako se utječe na razinu njenoga uma. Baš zbog toga Pavao ne može držati govor u jezicima za najviši dar. Najviša karizma je ona koja govori čovjekovu *nousu*, jer će upravo ljudski um po savjesti učiniti da čovjek uđe u novi život, u novo stvaranje, u kojem "vjera po ljubavi postaje djelotvorna" (usp. Gal 5,6 i 6,15).

¹¹⁵ Usp. također 1 Kor 8,11: izraz "brat za kojeg je Krist umro" izražava na dirljiv način Isusovu patnju i njegovu ljubav prema nama.

¹¹⁶ Vidi prije svega 1 Sol 1,3 i 5,8.13; usp. također 3,6.12 i 5,8.13.

¹¹⁷ Neka se prije svega pogleda poziv na *philadelphia*, te posebice tumačenje *theodidaktot este eis agapan allelous* (1 Sol 4,9).

¹¹⁸ R. Schnackenburg, *nav. dj.*, str. 76.

uvodnju kategorije savjesti u našu kulturu, bio vrednovan na pravi način. S Pavlom je u našu kulturu ušla ideja apsolutnog dostojanstva savjesti, ali isto tako i ideja njene ograničenosti kada je riječ o ostvarenju čovjekova spasenja.

Možemo dodati još jedno možda i važnije zapažanje. Pavao snažno kritizira Toru, kako bi postavio Isusa Krista za jedinog posrednika spasenja. Prema tome, on zacijelo ne može imati nikakav interes da u središte kršćanskog moralnog puta postavi savjest. Stoga mi se čini da ideja, po kojoj *syneidesis* nasljeđuje Toru, predstavlja fatalno nerazumijevanje Pavlove misli. Spasenje je donio Isus Krist te nam je ono darovano isključivo u njemu. Apostol drži da je sve ono što se nadodaje ovom središtu spasenja, pa bilo to i u dobroj namjeri, ništa drugo do li "isključivanje spasenja" (Gal 5,4).¹¹⁹

Poput Tore, tako i *syneidesis* ne može zahtijevati da bude *jedini* djelotvorni izvor spasenja. Prema Pavlu, dan suda u "koji će po mojem Evanđelju, Bog u Isusu Kristu suditi" (Rim 2,16) predstavlja onaj definitivni ulaz u opravdanje, u spasenje i vječni život. *Syneidesis* obavlja svoju najuzvišeniju funkciju kada usmjerava svakog čovjeka¹²⁰ ka takvom djelovanju koje ga može dovesti do spasenja, danog na onom sudu na kojem djeluje "Božja pravednost" objavljena u evanđelju.¹²¹

Preveo: Nikola Bižaca

---

¹¹⁹ Usp. i tvrdnje: "Ako je opravdanje po zakonu, onda je Krist uzalud umro"; ili "Ako se obrežete, Krist vam neće ništa koristiti" (Gal 5,2).

¹²⁰ U slučaju kršćanina *syneidesis* je već u određenoj mjeri (promjenjivoj!) prosvijetljena vjerom.

¹²¹ Usp. Rim 2,16, zajedno sa Rim 1,16-17.